

Wspólnota polska w Kaliningradzie

Tadeusz Palmowski

The Polish community in Kaliningrad region (Russia)

Abstract: Poles and peoples of Polish origin residing in the Kaliningrad Oblast (region) in Russia migrated to the area much like other non-Germans after the expulsion of Germans in 1945. The presence of Poles in Królewiec (former Polish name of the city) dates back to the sixteenth century. With the outbreak of World War II, the period of freedom for Poles living in the city came to an end. The city was conquered by the Red Army in 1945, which found several thousand Poles brought here by German military forces to work in the city. When the Allies made the decision to assign this part of German East Prussia to the Soviet Union, all the Poles were ordered to leave the city and depart for nearby Poland.

Poles living in the Kaliningrad Oblast today, much like other residents in the region, arrived from Soviet territory under Soviet migration policy in the years 1945–1948. In the 1990s, a group of Poles and peoples of Polish origin from Soviet Kazakhstan also settled here. The Kaliningrad Oblast was unique in that it did not feature an organized Polish community. It is estimated that the current population of Polish origin in the Oblast numbers 15,000 to 20,000. According to official statistics from 1995, there are merely 4,700 Poles living in the Oblast.

The identification and revival of the Polish community has been linked with the arrival in Kaliningrad in 1991 of the Polish priest Jerzy Steckiewicz, who then established a Catholic parish in the city. A new Polish St. Adalbert's Church was consecrated in 2005.

In November 1991, a Polish cultural community was also established in the city. The establishment of a Consulate General of the Republic of Poland in the city has also helped facilitate contact with Poland and has increased the prestige of the Polish community in its relationship with local Russian authorities and local Russian society.

The year 1995 saw the first edition of the local Polish journal "Głos znad Pregoly" [Voice of the Pregola]. After twenty years of operation, this highly recognized monthly of the Polish community is supported by the Polish Consulate General and continues to thrive by seeking out new forms of communication not only with respect to Polish community issues, but also constitutes a promotional effort for Polish culture in the Kaliningrad Oblast.

Keywords: Kaliningrad Oblast, Kaliningrad, Polish community

Polacy zamieszkujący obwód kaliningradzki przybyli na ten teren, podobnie jak inni jego mieszkańcy, po 1945 roku. Obecność Polaków w północnej części byłych Prus

Wschodnich, szczególnie w Królewcu, ma swoją dobrze udokumentowaną historię, sięgającą XVI wieku (Jasiński 1994: 56–80). Na Uniwersytecie Królewieckim, ufundowanym w 1544 roku przez księcia Albrechta Hohenzollerna, lennika Polski pobierało naukę wielu znakomitych Polaków, w tym Jan Kochanowski, najwybitniejszy polski poeta epoki odrodzenia (Kosecki 2009: 7). Okres przynależności lennei Prus Książęcych do Polski był czasem największego rozkwitu gospodarczego i kulturowego tej krainy, w szczególności Królewca (Jasiński 2005: 123–132)¹.

Wraz z wybuchem drugiej wojny światowej 1 września 1939 roku zakończył się sześćsetpięćdziesięcioletni okres życia Polaków w Królewcu jako wolnych ludzi. Polityka niemiecka spowodowała nie tylko zniszczenie polskiej działalności w Królewcu, lecz także fizyczne wywędrowanie wszystkich osób związanych z tą działalnością (Kałuski 2008: 7). „Tamten świat królewieckiej Polonii został po II wojnie światowej, podobnie jak i jego niemieckie otoczenie, całkowicie zniszczony i usunięty z tej ziemi” (Steckiewicz 2004: 29). W zdobytym 10 kwietnia 1945 roku przez Armię Czerwoną Królewcu było kilkanaście tysięcy Polaków, przywiezionych tu przez Niemców do niewolniczej pracy w grupie 230 tysięcy młodych ludzi z całej Europy (Kałuski 2008: 7). Głębokie przekonanie, że miasto to wraz z całym Prusami Wschodnimi przypadnie Polsce, spowodowało utworzenie przez nich polskiej Rady Miejskiej i polskiej Straży Obywatelskiej (Górny 1991). Dołączyli do nich także przybysze, którzy dotarli na te ziemie w 1945 roku, licząc na utworzenie tu województwa królewieckiego. Tak się jednak nie stało i w najbliższych tygodniach wszyscy Polacy otrzymali nakaz opuszczenia miasta i wyjazdu do Polski (Kałuski 2008: 6). Tylko nieliczni z nich pozostali.

Polacy mieszkający współcześnie w obwodzie kaliningradzkim, podobnie jak wszyscy inni jego mieszkańcy, w większości przybyli tu z terenów całego ZSRR w ramach akcji przesiedleńczej przeprowadzonej w latach 1945–1948. Osiedlali się tu z różnych powodów – część z nich odbywała tu służbę wojskową, inni zawierali mieszane związki małżeńskie bądź poszukiwali lepszych warunków pracy i życia. Większość Polaków przyjechała z Białorusi, krajów nadbałtyckich, Litwy i Ukrainy jako osoby przesiedlone z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej. Grupa ta zachowała w dużej mierze znajomość języka polskiego, polskie tradycje i katolicką świadomość. Niewielkie grupy i pojedyncze rodziny przyjechały z bardzo odległych rejonów ZSRR, takich jak Syberia, Kazachstan czy Zakaukazie. Część tej grupy

¹ Szerzej zagadnienie to zostało omówione w cyklu artykułów Kałuskiego (2006–2009).

stanowią potomkowie dawnych dziewiętnastowiecznych polskich zesłańców, rodzin mieszanych. Nieliczni Polacy przybywali także do obwodu w latach pięćdziesiątych oraz osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. W latach dziewięćdziesiątych przybyła tu grupa Polaków z Kazachstanu – przyciągnęła ich chęć zamieszkania blisko Polski.

Obwód kaliningradzki tym różnił się od innych miejsc, w których skupiali się Polacy, że nie istniały tu żadne zorganizowane i świadome swojej odrębności, stare środowiska polonijne, które ułatwiałyby przybyszom zachowanie poczucia odrębności narodowej czy umożliwiały – choćby w ograniczonym zakresie – sprawowanie katolickich praktyk religijnych (Steckiewicz 2004: 29). Ponieważ celem władz było utworzenie z Kaliningradu wzorcowego sowieckiego obwodu, pozbawionego jakichkolwiek „nacjonalistycznych” i religijnych elementów (co z żelazną konsekwencją wykonywano w latach 1948–1985), powstało społeczeństwo, w którym oficjalnie nie istniały problemy mniejszości narodowych ani jakichkolwiek kulturowych odrębności². Spiowem tego społeczeństwa była komunistyczna w treści i quasi-religijna w formie propaganda. W tych warunkach, zdaniem Jerzego Steckiewicza, publiczne kontynuowanie przez przybyłych tutaj Polaków ich ojczyństw lub religijnych tradycji było niemożliwe, groziło bowiem napiętnowaniem, zepchnięciem na margines życia i represjami (Steckiewicz 2004: 30).

Brak w okresie radzieckim jakichkolwiek form organizacyjnych, duże rozproszenie, a także lęk przed ujawnieniem etnicznych odrębności powodowały, że polska społeczność do 1991 roku właściwie nie istniała. Jej średnie i młode pokolenie utraciło w tym czasie znajomość języka ojczystego. Jedyną ostoją polskiej świadomości było pokolenie osób starszych, które w kręgach rodzinnych zachowywały pamięć polskich korzeni i kontynuowały polskie, zwłaszcza katolickie tradycje (Steckiewicz 2004: 30). Szacuje się, że liczba osób polskiego pochodzenia w obwodzie wynosi obecnie 15–20 tysięcy. Zaniżenie liczby Polaków wiąże się także z wpisywaniem dawnym mieszkańcom Białorusi Zachodniej i Ukrainy Zachodniej do dowodów osobistych narodowości białoruskiej lub ukraińskiej. Według oficjalnych statystyk

² Steckiewicz wyróżnia cztery etapy historii Kościoła katolickiego w obwodzie kaliningradzkim: pierwszy (1945–1947), lojalny, bez szczególnych form prześladowania; drugi (1947–1950), okres instytucji pełnomocnika i Rady ds. Religii, kiedy urzędnicy nie traktowali poważnie uczestnictwa w polityce religijnej; trzeci (1950–1985), w którym propagowano i wdrażano program pełnej ateizacji; czwarty (od 1985), kiedy w wyniku proklamowania w Rosji „jawności i przebudowy” nastąpiło odradzanie się chrześcijaństwa w obwodzie kaliningradzkim.

Ryc. 1. Ośrodki polonijne w obwodzie kaliningradzkim

Źródło: opracowanie własne.

liczba Polaków była niewielka, (około 0,5% ludności obwodu) i oscylowała od 3,3 tysiąca osób w 1959 roku (Eberhardt, 1994: 701) do 4,7 tysiąca w 1995.

Odradzanie się narodowych i religijnych społeczności w obwodzie kaliningradzkim wiązało się z pierestrojką, zapoczątkowaną przez Michaiła Gorbaczowa. Pierwsze symptomy tego procesu pojawiły się w 1990 roku, kiedy to przybyły z Litwy ksiądz Anapuras Gauronskas utworzył tu pierwszą katolicką parafię (Świętej Rodziny). Parafia ta, poza Litwinami i Niemcami, skupiała także niewielką grupę starszych ludzi przyznających się do polskich i katolickich korzeni. Na ożywienie się i wyodrębnienie polskiej społeczności w obwodzie ogromny wpływ miało przybycie ze Szczecina do Kaliningradu w 1991 roku księdza Jerzego Steckiewicza, który zorganizował tu drugą parafię katolicką (św. Wojciecha-Adalberta)³. Parafia ta od samego początku, poza pełnieniem funkcji religijnych,

³ Kilka lat później werbiści z Niemiec rozpoczęli duszpasterstwo wśród katolików niemieckojęzycznych.

stanowiła miejsce inspiracji dla odradzającej się społeczności polskiej. Z inicjatywy osób skupionych wokół Kościoła i przynajmniej do polskości w listopadzie 1991 roku powołano do życia Wspólnotę Kultury Polskiej (WKP)⁴, pierwszą polską organizację, która stała się reprezentantem mniejszości polskiej wobec miejscowych władz (Steckiewicz 2004: 33)⁵. Wspólnota ma ponad trzystu członków, jest otwarta dla wszystkich, którzy interesują się Polską i jej kulturą, niezależnie od ich narodowości i pochodzenia. Zajmuje się promowaniem wśród mieszkańców miasta i obwodu kultury, literatury i muzyki polskiej, nauczaniem języka polskiego oraz kultywowaniem polskich tradycji i zwyczajów (www 1). Od 1996 roku, razem z Konsulatem Generalnym RP w Kaliningradzie, współorganizuje konkursy recytatorskie „Kresy”, „Jestem Polakiem”, konkurs „Gospodyni Domu” i inne. Organizuje także regularnie Dni Kultury Polskiej. WKP w Kaliningradzie jest członkiem Kongresu Polaków w Rosji z siedzibą w Moskwie.

Przy pomocy WKP udało się powołać lokalne organizacje Wspólnoty w Oziersku, Czerniachowsku, Gusiewie i Bałtyjsku. Powstawały one najczęściej przy nowo tworzonych parafiach. Od 2000 roku funkcjonuje Wspólnota Polaków im. Adama Mickiewicza w Czerniachowsku. Także tutaj intensywnie działa Stowarzyszenie Dom Polski im. Fryderyka Chopina, które zainicjowało i organizuje cykliczne spotkania poświęcone dziedzictwu kulturowemu Polaków na terenie obwodu kaliningradzkiego. Drugie Forum Organizacji Polonijnych odbyło się we wrześniu 2008 roku, a trzecie – w październiku 2009. W marcu 2010 roku, z okazji dwusetnej rocznicy urodzin swojego patrona, towarzystwo zorganizowało uroczysty koncert „Fryderyk Chopin: romantyk–podróżnik–kompozytor”. W tym samym roku, ogłoszonym przez UNESCO Rokiem Chopinowskim, Kaliningrad stał się trzecim miastem Rosji (po Moskwie i Sankt Petersburgu), w którym utworzono Stowarzyszenie im. Fryderyka Chopina.

W styczniu 2001 roku filia kaliningradzkiej wspólnoty powstała w Bałtyjsku, do niedawna zamkniętym ośrodku wojskowym. W latach dziewięćdziesiątych przybyło do Ozierska ponad sześćdziesiąt rodzin polskich z Kazachstanu. Często są to członkowie rodzin mieszanych, którzy chcieli zamieszkać w bezpośrednim sąsiedztwie Polski. Od 2006 roku działa tu Wspólnota Kultury Polskiej im. Jana Kochanowskiego, a od maja 2000 Dom Polski. Zakupiony ze środków Senatu RP,

⁴ Rosyjska nazwa Wspólnoty Kultury Polskiej to Obszczestwo Polskoj Kultury Kaliningrada.

⁵ Według innych źródeł Wspólnota Kultury Polskiej miała powstać w lutym 1992 roku.

wyremontowany w latach 2006–2007 przez Wspólnotę Polską Dom Polski służy spotkaniom, uroczystościom, nauce języka polskiego. Mieści się tu także nieduża biblioteka. W kwietniu 2001 roku w Uszakowie niedaleko Ozierska powstało Towarzystwo Miłośników Literatury i Kultury Polskiej. Celem jego działań jest integracja i uaktywnienie środowiska polonijnego Uszakowa, Suworowki, Kadyнки i Garniłowa. WKP w Gusiewie funkcjonuje od 2007 roku. Jej członkami są Polacy, którzy w latach pięćdziesiątych przybyli tu z Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny i Nowogródzczyzny, a ostatnio także z Kazachstanu (www 2).

Ze względu na rosnące zainteresowanie językiem polskim, i to zarówno w środowiskach polonijnych, jak i rosyjskich, nauka w większości szkół na terenie obwodu kaliningradzkiego, w których wprowadzono język polski, jest fakultatywna. Są nim objęte szkoły w Kaliningradzie, Oziersku i Czerniachowsku. Nauczanie języka polskiego odbywa się także przy siedemnastu parafiach, między innymi św. Wojciecha w Kaliningradzie i św.św. Piotra i Pawła w Sławsku, w Domu Polskim w Oziersku oraz w szkołkach polonijnych w Bałtyjsku, Gusiewie i Czerniachowsku.

Wydarzeniem, które wpłynęło na dalszą aktywizację polskiej społeczności, było utworzenie w sierpniu 1992 roku Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie. Jego powstanie wpłynęło na ułatwienie kontaktów z Polską, podniosło także prestiż Polonii wobec miejscowych władz i lokalnej społeczności. Dobre relacje polskich dyplomatów nie tylko ze środowiskiem polskim, lecz także z miejscowymi władzami, środowiskiem naukowym i Cerkwią prawosławną stały się podstawą dla funkcjonowania polskiej mniejszości w obwodzie kaliningradzkim. Działalność Konsulatu, poza działalnością statutową związaną między innymi z wydawaniem wiz i Kart Polaka⁶, obejmuje także organizowanie cyklicznych spotkań z Polonią, w szczególności z okazji świąt narodowych, pomoc w utworzeniu w 1995 roku na Państwowym Uniwersytecie w Kaliningradzie⁷ lektoratu języka polskiego, a następnie katedry literatury polskiej. Konsulat wspomaga także organizację wyjazdów młodzieży polonijnej na studia do Polski, nawiązywanie kontaktów kaliningradzkiej Polonii z władzami i samorządami polskich miast, takich jak Braniewo, Bartoszyce, Gołdap, Węgorzewo czy Starogard Gdański, współorganizuje od 1996 roku Dni Kultury Polskiej w Kaliningradzie. Konsulat pomaga

⁶ Karta Polaka, wydawana od 2008 roku, umożliwia formalne przywrócenie więzi z krajem, ułatwia uzyskanie wizy celem odwiedzin oraz podejmowanie nauki i pracy w Polsce.

⁷ Obecnie jest to Bałtycki Federalny Uniwersytet im. Immanuela Kanta.

w organizowaniu wystaw, koncertów, spotkań i wielu innych wydarzeń kulturalnych. W budynku odbywają się liczne spotkania, wystawy fotograficzne, malarskie, pokazy filmów polskich oraz koncerty. Polscy konsulowie propagują także rolę świadomości historycznej w kształtowaniu tożsamości narodowej na przykładzie miejsc martyrologii Polaków, które znajdują się na terenie obwodu – obozu koncentracyjnego Hohenbruch i hitlerowskiego obozu jenieckiego Stalag 1A Stalback w pobliżu Bagrationowska.

Dnia 11 listopada 1995 roku, przy współpracy parafii św. Wojciecha i Stowarzyszenia Kultury Polskiej, ukazał się w Kaliningradzie pierwszy numer polskiego czasopisma „Głos z nad Pregoly”. Miesięcznik ten, wydawany w wersji papierowej (500 egz.) i elektronicznej, jest drugim po „Poczcie Królewieckiej” (1718–1720) czasopismem polskim wydawanym w długiej historii tego miasta. Od tego czasu Polonia i wszyscy zainteresowani otrzymują co miesiąc bogato udokumentowane fotografiami informacje o wszystkich wydarzeniach z życia WKP, w tym o konkursach, wystawach, koncertach, festiwalach. W piśmie ukazują się także cykle ambitnych artykułów, na przykład o Polonii królewieckiej i słynnych Polakach w Rosji.

Przed drugą wojną światową w Królewcu funkcjonowały cztery kościoły katolickie. Jeden z nich został zniszczony w czasie wojny, z pozostałych zrobiono magazyny. Wiosną 1991 roku decyzją abp. Tadeusza Kondrusiewicza⁸ utworzono na terenie obwodu kaliningradzkiego Zachodni Region Apostolskiej Administratury z dwoma dekanatami, w Kaliningradzie i Sowietku, oraz z parafiami i ich filiami⁹. W 1992 roku rozpoczęły się próby odzyskiwania budynków kościelnych w Kaliningradzie. Parafianie obu katolickich parafii (Św. Rodziny i św. Wojciecha-Adalberta) żyli nadzieją, że władze państwowe zwrócą im istniejące kościoły katolickie. Tak się jednak nie stało, pomimo formalnego odzyskania kościoła św. Wojciecha. W pierwszych latach istnienia parafii wierni gromadzili się na Mszy św. przy wejściu do kościoła Św. Rodziny, który został zamieniony na filharmonię. W 1992 roku w kontenerach urządzono kaplicę, biuro parafialne, bibliotekę i mieszkanie dla księdza¹⁰. W tych trudnych warunkach rozpoczęło się życie parafii św. Wojciecha-Adalberta, nawiązujące do pierwszej parafii założonej tu w pierwszej

⁸ Arcybiskup Tadeusz Kondrusiewicz był pierwszym apostolskim administratorem dla katolików europejskiej części ówczesnej rosyjskiej republiki związkowej.

⁹ Ksiądz prałat Steckiewicz został mianowany wikariuszem biskupim.

¹⁰ Kontenery zapewniła niemiecka organizacja Kirche in Not.

połowie XIII wieku. Kontenery przez wiele lat były nie tylko siedzibą parafii, lecz także miejscem, w którym rozwijało się polskie życie religijne i kulturalne.

Dzięki niemieckiemu wsparciu w 1994 roku sprowadzono do Kaliningradu gotowe elementy, z których zmontowano dużą kaplicę i budynki dla parafii Św. Rodziny¹¹. Przez pewien czas gromadzili się w niej także wierni z parafii św. Wojciecha. Uzyskawszy działkę pod budowę kościoła św. Wojciecha-Adalberta¹², przystąpili oni do realizacji inwestycji: Jako pierwsza do użytku została oddana kaplica Matki Boskiej Fatimskiej; odprawiano w niej mszę świętą w języku rosyjskim i polskim. W 2000 roku uruchomiono dom parafialny z biblioteką, salami katechetycznymi i mieszkaniami dla siostr nazaretanek (które przybyły tu w 1993). Prawie ukończony kościół św. Wojciecha-Adalberta został poświęcony w 2005 roku (Pawlus 2009).

Kolejną inwestycją był budynek College'u Adalbertinum, przeznaczony dla miłośników filozofii i teologii. Pomieszczenia w podziemiach kościoła i sale katechetyczne w domu parafialnym służą także jako miejsce spotkań członków WKP.

Osoby zrzeszone w WKP, w przeciwieństwie do Niemców i Litwinów, „nie dorobiły się” dotychczas własnego ośrodka kultury. Niemniej, zdaniem ks. Steckiewicza, Polonia, zupełnie nieobecna w czasach radzieckich, pomimo licznych przeciwności i trudności, okrzepła i jest jedną z lepiej zorganizowanych mniejszości na terenie obwodu kaliningradzkiego (Steckiewicz 2004: 35).

W Kaliningradzie funkcjonuje także od ponad pięćdziesięciu lat regionalne Stowarzyszenie „Rosja-Polska”¹³. Zajmuje się ono budowaniem przyjaznych kontaktów pomiędzy oboma narodami. W szczególności dotyczy to nawiązywania stosunków dobrosąsiedzkich i umacniania kontaktów z polskimi regionami. Stowarzyszenie prowadzi dwie szkoły nauki języka polskiego, adresowane głównie do młodzieży. Akcentuje się w nich zagadnienia historii i kultury polskiej.

W 2015 roku, powstała w 1992 roku na terenie obwodu kaliningradzkiego WKP, najstarsza organizacja polonijna, zmieniła nazwę na Autonomia „Polonia”. Od 2011 roku istnieje tu także Stowarzyszenie Inicjatyw Polonijnych, a od 2009 – Klub Miłośników Kultury Polskiej „Szturwał”. Oprócz nich w Kaliningradzie działa Polskie Centrum Kultury. W obwodzie zarejestrowanych jest także sześć

¹¹ Niemiecka wspólnota katolicka Lumen Christi sfinansowała zakup kaplicy.

¹² Przy ul. Aleksandra Newskiego.

¹³ Wcześniej było to Towarzystwo Przyjaźni Radziecko-Polskiej.

organizacji polonijnych w Bałtyjsku, Gusiewie, Znamieńsku, Oziersku, Polesku i Czerniachowsku. Środowisko polonijne jest silnie zróżnicowane pod względem form działalności, aktywności, poziomu znajomości języka polskiego itp.

Wszystkie formy działalności środowisk polonijnych w dalszym ciągu stara się prezentować na swoich łamach „Głos z nad Pregoly”, który w 2015 roku obchodzi dwudziestolecie swego istnienia. Miesięcznik ten, wspierany przez Konsulat Generalny RP, będący zgodnie z ideą Kazimierza Ławrynowicza¹⁴ „gazetą o nas i dla nas”, stale się rozwija i poszukuje nowych form nie tylko przekazywania informacji dotyczących zagadnień polonijnych, lecz także szerokiego promowania kultury polskiej w obwodzie kaliningradzkim.

Proces kształtowania się i formowania coraz bardziej ukształtowanego i dojrzałego środowiska polonijnego w obwodzie, mającego coraz szersze powiązania z Polską, trwa nadal.

Bibliografia

- Eberhardt P., 1994, *Obwód Kaliningradzki wczoraj, dziś, jutro*, „Przegląd Wschodni. Historia i współczesność Polaków na Wschodzie”, t. III, z 4 (12), Warszawa.
- Górny G., 1991, *Powrót do Królewca*, „Życie Warszawy”, 28–29 grudnia.
- Jasiński J., 1994, *Historia Królewca, Szkice z XIII–XX stulecia*, Książnica Polska, Olsztyn.
- Jasiński J., 2005, *Polska a Królewiec*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2 (248), s. 123–132.
- Kosecki A., 2009, *Przedmowa* [w:] K. Ławrynowicz (red.), *Albertina, Szkice z dziejów Uniwersytetu Królewieckiego*, Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztor, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Kałuski M., 2006–2009, *Polacy w Królewcu*, „Głos znad Pregoly”, nr 4 (117)–11 (160).
- Kałuski M., 2008, *Polacy w Królewcu*, „Głos znad Pregoly”, nr 9 (146).
- Kałuski M., 2008, *Polacy w Królewcu*, „Głos znad Pregoly”, nr 10 (147).
- Pawlus I., 2009, *Więści z Kaliningradu*, <http://www.severa.franciszkanie.pl/wiesci/krolew2009.htm> [dostęp: 14.04.2015].

¹⁴ Profesor Kazimierz Ławrynowicz, wybitny matematyk, astronom, historyk nauki, znawca kultury rosyjskiej, był inicjatorem i pierwszym redaktorem naczelnym „Głosu z nad Pregoly”.

Steckiewicz J., 2004, *Polonia kaliningradzka – szkic do portretu* [w:] W. Galcow, R. Sudziński (red.), *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek.

Steckiewicz J., 2013, *Kościół katolicki w Obwodzie Kaliningradzkim*, Wydawnictwo Czuwajmy, Kraków.

strony internetowe

www 1: <http://www.polonia-org.narod.ru>

www 2: <http://www.kaliningradkg.polemb.net/index>

prof. dr hab. Tadeusz Palmowski

Instytut Geografii

Wydział Oceanografii i Geografii

Uniwersytet Gdański

Gdańsk

e-mail: tadeusz.palmowski@ug.edu.pl